

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Володимир Лис

МАКСИМ
ГОНТАР

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2023

1

Двоє молодих чоловіків сиділи на зовнішньому майданчику в кав'ярні. Щедрий дощ за його межами щойно переріс у потужну зливу.

— Ти справді вирішив назовсім повернутися до Лучеська? — спитав Дмитро.

Його тон був явно недовірливим, а погляд — примружено-скептичним.

— Абсолютно, — відповів Максим.

— Викладатимеш у нашому універі?

— Ні, викладатиму в сільській школі. Гаївці. За двадцять кілометрів од Лучеська. Якщо точніше — за двадцять сім. Тижні зо три поваландаюся в місті, а далі — сільський вчитель.

— І яка тебе муха вкусила?

— Майже цеце. Не лякайся, я ще збираюся трохи пожити.

— Може, поясниш? Ти ж вважався ну дуже перспективним істориком. Багато хто тобі досі заздрить. Учитель історії в сільській школі — кандидат історичних наук... Та ще й добровільно. Як то по-вченому?

— Нонсенс.

— Отож...

— За це варто випити, — сказав Максим і налив Дмитрові й собі бренді, чи, як у нас досі прийнято називати, коньяку в чарки.

Коли вони випили, Максим сказав:

— Знаю, що тобі хочеться спитати, але, мабуть, не спитаєш... Чи не трапився в мене в інституті конфлікт, після чого я й вирішив звідти накивати п'ятами. Або попросили. Ні те, ні інше, друже Митьку. Абсолютно добровільно. Я не став шукати якесь інше місце роботи в столиці, а вирішив повернутися до Лучеська, ну й піти працювати в сільську школу. Це рішення не спонтанне, і не одного дня, як то кажуть, визріло. І впало, як достигла вишня чи яблуко. Викладатиму історію.

Дмитро глянув на співрозмовника пильно, наче хотів запам'ятати його образ назавжди перед розлукою.

Дощ не вщухав. Здавалося, небо хоче вилити саме на їхнє місто всі свої запаси.

— Чесно кажучи, спитати хочеться. Тим більше, якщо ти посіяв нову загадку, — у Дмитровому голосі зазвучала справді допитлива, але й якась наче ніжна струна. — Ми з тобою ніби добре знали один одного.

— І нічого не приховували, — Максим торкнувся руки товариша. Він «енну» кількість разів тиснув цю руку під час зустрічей і розлук. — Ти знаєш, що я обирав професію за покликанням, — сказав Максим.

— Тим більше. Хоча що я кажу? Я ж знаю, як зростало твоє невдоволення. Але ти готовий був гаряче відстоювати свої погляди.

— Пристрасно, — уточнив Максим.

— Що — пристрасно?

— Відстоювати свої позиції, чи погляди, як ти кажеш. Усе почалося з конференції щодо Крутів. Я там виступав і сказав, що загибель наших хлопців, можна сказати, хлопчиків була даремною. Бо, відступаючи, студенти й курсанти змушені були обходити Ніжин, який був на південний захід від маленької станції Крути і який уже зайняло військо Муравйова. Першого лютого червоні були на лівому березі Дніпра. А до Києва ввійшли дев'ятого лише тому, що їм усе ж не дали переправитися через річку. Але переправилися. Як мені того разу дісталось від одного колеги-історика! Добре, що тоді ще не були такими всюдисущими інтернет і соціальні мережі.

Їм принесли замовлені гарячі канапки, по дві штучки, на кожній — ковбаска із сиром. Вони випили ще потроху коньяку. Закусили. Кілька хвилин помовчали.

— Ти ж, по-моєму, спеціалізувався як історик на козацькій добі, — нагадав Дмитро. — Сімнадцяте-вісімнадцяте століття.

— Так. Але мене завжди цікавили й інші часи. Ну й наша славна українська історія загалом. Я тоді вв'язався в політику, протестував проти того, що українці завжди з якоюсь мазохістською насолодою святкували свої поразки, такі як Крути, Базар, Берестечко...

— Але ж вони вважаються символами українського героїзму — і Крути, і Базар, і тим більше Берестечко.

— А я доводив, що треба відзначати інші дати.

Максим зробив паузу. Наче хотів щось сказати і не міг. Дмитро першим не витримав.

— Наприклад?

Максим усміхнувся, хоч якось наче вимушено.

— Будь ласка, якщо пана так цікавить. Жовті Води, Корсунь, Батіг, Конотоп. Ну, щодо останнього тепер особливих заперечень немає. А щодо решти кажуть: навіщо драгувати поляків? Хоч ідеться про сімнадцяте століття. До речі, мій полемічний азарт переріс у злість, коли один київський приятель-журналіст розповів про свою поїздку до Брюсселя, у штаб-квартиру НАТО.

— Хіба НАТО цікавить наше минуле, тим більше віддалене?

— Та ніби не дуже. Але той В'ячеслав побачив у нашому представництві при НАТО книжку, за якою, як йому сказали, викладають історію у військових академіях європейських країн. В одному з розділів ідеться про найславетніші перемоги, можна сказати, особливі приклади, які засвідчують торжества зброї та сили армії певної країни. Ну й він, природно, поцікавився: а Україна там є? Аякже, каже тамтешній український полковник, аж два приклади. Турецька фортеця, яку винахідливо здобув наш гетьман Ружинський, хоч її вважали неприступною, і битва під Батогом — як найяскравіша перемога Богдана Хмельницького. Там, виявляється, порівнюють її з Каннами.

— Винуватий, забув, — сказав Дмитро. — Нагадай про ті Канни.

— Битва, у якій карфагенський полководець Ганнібал розгромив римлян, оточивши їхнє військо. Узяв у великі кліщі. Так і Хмельницький зробив під Батогом. Потім я пригадав, як наш директор Степан Петрович радів, що його включили до складу обласної делегації, яка мала їхати на Вінниччину на святкування 350-річчя битви під Батогом. І який він був розчарований, що не поїхав.

— Нагадай, коли то було.

— У 2002 році, за президента Кучми. Мабуть, Кучмі хтось вніс у вуха, як у Європі оцінюють цю битву. Мало бути велике святкування з участю самого президента й делегацій з областей на чолі з головами обласних адміністрацій. А вийшов з того великий пшик. Поїхала невеличка делегаційка, очолювана заступником голови адміністрації. Ну й ще якийсь колектив художньої самодіяльності. Звісно, і президента не було. Хтось йому доповів, що поляки можуть образитися. А може, уже й почали ображатися. Зате щороку святкуємо нашу поразку під Берестечком.

— Ну, я й від політики, і від історії далекий. Але і я знаю, що ми ніби відзначаємо героїзм наших козаків.

— Саме так, друже-куме Дмитре. Тільки той мій товариш-журналіст, коли почув у Брюсселі про дві перемоги України, які ввійшли до європейського підручника, то поцікавився: а як там із Польщею? Виявилось, що аж про п'ять перемог польської зброї йдеться в тій книжці. Від знаменитої Грюнвальдської битви, коли поляки разом з литовцями й русинами потовкли тевтонських рицарів, і до «дива над Віслою», коли збили гонор з майбутнього червоного маршала Тухачевського. А серед тих п'яти найвизначніша перемога — у Берестецькій битві. Так-то, Митьку. Ще вип'ємо?

Але випити не довелося. З-за сусіднього столика підвівся спортивної статури чоловік і підійшов до них.

— Чую твоє патякання, всраний історик, і ось що я тобі скажу: не смій паплюжити хлопців, які полягли під Крутами, і тих козаків, про яких Тарас написав: «Нас тут триста, як скло, товариства лягло».

Максим поглянув на обуреного й, як видно було, теж остограмленого чоловіка та спитав на диво спокійним, наче замороженим, голосом:

— А то що — бити будеш?

— Якщо далі патякатимеш — то можу й вліпити по мордасах, — пообіцяв чоловік.

— То що ж, будь ласка, — спокійно-дражливо сказав Максим. — Заодно не тільки за тих, що в боях полягли, а й за тих українців, яких гетьман Мазепа послав гинути на будівництві Петербурга й тих, котрих славний отаман Іван Сірко наказав порубати за те, що визволені ним від татар вирішили повернутися до Криму, де жили. І за тих селян і особливо дівчат-селянок, що їх забирали татари як ясир за допомогу Хмельницькому.

Але дужу волохату руку, простягнуту до Максима, перехопив Дмитро. І боляче стис. На відміну від худорлявого товариша по трапезі, Дмитро мав ще потужніший вигляд, аніж цей нападник.

— Богдане, будь ласка, не треба, — попросила одна з двох дівчат, які сиділи з ним за столиком поруч.

Мабуть, їхня присутність додавала сміливості й азарту Богданові. На підтримку йому підвівся було ще один хлопець, що теж сидів поруч із дівчатами. Але слова білявки спинили його.

— Лади, чорт з тобою, — сказав Богдан. — Але будеш далі паплюжити — таки вріжу.

Коли він повернувся за свій стіл, Максим промовив до Дмитра:

— Дякую за твоє заступництво. Хоч щось мені заважає сидіти тут у ролі слухняного хлопчика. І захищати свою

позицію кулаками теж не хочеться. Підемо вже, чи що? Я не злякався, але... Не хочеться мовчки сидіти, та й викладати свої погляди охота пропала. Дощ, здається, вщухає.

Пів години чи трохи більше тому, коли Максим тільки вийшов з маршрутки, озвався його смартфон.

— Так, друже-куме Митю, — сказав Максим, — я вже в Лучеську. Зараз приїду додому, трохи перепочину з дороги, і здибаємось, якщо ти не проти.

— Звісно, не проти. Обома руками — за. А ти де зараз?

— У Лучеську, біля готелю «Лучеськ».

— Так я ж зовсім поруч. Може, посидимо, як то кажуть, не відходячи від каси?

Максим охоче погодився. Дорога не стомила його. А з Дмитром вони не бачилися понад пів року. Точно, ще з минулої осені. Крім того, він відчував — після цього незвичного, особливого повернення додому йому потрібна розрядка, спілкування з кимось, перш ніж він повідомить мамі, що цього разу він приїхав не у відпустку, а назовсім. Дмитро для цього якраз підходив. Він був єдиним колишнім однокласником, з яким Максим регулярно спілкувався цих останніх півтора десятка літ.

І от поспілкувалися...

Він говорив надто голосно. Старався бути спокійним, коли викладав те, що накипіло на душі й уже немовби переболіло. Тепер тільки тлів жар, що ще просвічував крізь золу й міг обпекти, коли до нього доторкнешся. Він і доторкнувся. Несподівано. Невже не знав, що є ще жар...

Той, хто розповідав Дмитрові, був уже начеб не він. То був свідок його поразки. А ким був Дмитро, крім того, що мусив слухати його сповідь?

Дмитро був простою прагматичною людиною. Колись він казав: якщо я й вступатиму кудись після школи, то тільки тому, що дружу з тобою, Максе.

— А чому ти дружиш зі мною? — спитав Максим.

— Бо ти не схожий на мене. І я на тебе.

— Але ж кажуть — свій свого познаша.

— Отже, ми з тобою винятки з правила. Або ніяк не можемо вивчити один одного.

Їх щось притягувало — взаємно, хоч і не зовсім зрозуміло. Тепер вони вийшли з кав'ярні. Розплатилися й захопили із собою недопиту пляшку коньяку. Дмитро ніс одну з Максимових валіз. Максим — другу, а ще в руці дорогоцінний напій. Дощ не вщухав, він тільки пом'якшав, злива переросла в рясний дощисько. Обоє вони були без парасольок — Дмитро, вирушаючи в місто, не передбачив, що на зміну сонячному ранку придуть хмари та ще й принесуть зливу, а Максим залишив свою парасолю в Києві.

Вони йшли під цим пом'якшеним потоком води. «Я йду, бо дурний і впертий, — думав Максим, — а Дмитро, мабуть, просто із солідарності». Вони прямували вулицею, якою не ходив жодний громадський транспорт. Можна було вийти на центральну вулицю, де були і тролейбуси, і маршрутки, але Максим вперто простував цими вуличками — однією, другою, третьою. Він приклався до пляшки, ковтнув коньяку та простяг пляшку Дмитрові.

— Ми — як ханурики, — сказав Дмитро. — Треба було захопити недоїдені бутерброди...

— Не бутерброди, а канапки — українською. Хоч я десь читав, що канапки — це і є маленькі бутерброди.

— Ти щось казав тому типу про Мазепу й Сірка, — нагадав Дмитро. — Що, наш славний гетьман справді посилав людей на будівництво нової нашеньської, чи тоді ще московитської, столиці?

— Аякже. До сотні тисяч українських селян і козаків. А може, і більше. Ще за два роки до того, як він відвернувся від царя Петра. Петербург стоїть на кістках тих нещасних. Був такий чудовий поет Леонід Кисельов, якого білокрів'я спалило у двадцять два роки, так от він писав: «Не Пьотр, а те голодние, босие в болоте основали Петроград». У тому болоті, де тепер розміщене місто, північна Пальміра. І кожен третій, а може, і другий з тих босих був українцем. Якого послав туди на догоду царю наш гетьман, доки він ще не став українським патріотом. Чи ще був ним на самісінькому дні своєї душі, дуже глибоко. Так, що тоді було й не побачити.

— Дідько забирай, я таки недаремно дружив і дружу з тобою. Ти ж до біса всього знаєш!

— А один мій колишній шеф казав, що в мене в голові повно непотрібного сміття. І доки я не викину це сміття, я не буду справжнім істориком. Я ним уже й не стану. Тому й вирішив піти з інституту й викладати в сільській школі, а не в нашому, як ти кажеш, універсі. Хоч, якщо чесно, я вже не певен, що нам не потрібні в історії міфи й замовчування. Але ще й тепер уявляю себе тим бідаком, що гибів на холодному вітрі й морозі в Петербурзі, тим селянином, якого рубають за наказом Сірка, бо він хоче повернутися до своєї хати й обжитого обійстя в кримському степу, тим студентиком, може, і майбутнім видатним істориком, якого розстрілюють у Крутах. Ні, я ідіот, Митю, і ти даремно

дружив зі мною та ще й пропонував стати хрещеним батьком твого сина. Я, до речі, привіз йому подарунки. Якщо ти не проти — завтра принесу.

— Яка делікатність! — Дмитро засміявся. — За неї варто випити під цим дощем, що перетворює нас на двох мокрих півнів.

Вони ще ковтнули. Максим дістав з валізи по цукерці.

— Я, здається, уже п'янений, — сказав, ніби насміхався над собою, але наче й жалівся. — Як же я таким перед мамині очі постану? Ні, я таки свиня. Не треба було звідти йти.

— Та ми пили колись ще й не по такій порції. А тут на двох якась пляшка. Правда, майже без закуски.

— Яке гарне слово — колись! Ти чуєш, як аж стихає дощ від ностальгії за нашим з тобою минулим.

Потік води з неба справді ще більше послабшав. Двоє намоклих звернули на вулицю, що виводила їх до Лучеського «міського села». На всьому шляху вони не зустріли жодної живої душі.

«І мертвої теж, — подумав Максим. — Чи хоч би п'яної, як я... Хоч я, здається, уже тверезію. Біля такого, як я, і розумний Митько здатен стати ідіотом. Я відчуваю, як з моєї голови на дорогу вивалюється сміття. Треба кудись викинути пляшку. Куди поділися всі смітники?»

2

У самому місті Лучеську, майже в самісінькому його центрі, є частина, яку називають «міським селом». Тут

десь півтора десятка вулиць, три заасфальтованих, більшість сяк-так забрукованих, а кілька просто добре втрамбованих ногами й машинами, як справжні сільські вулиці. У дощі тут стоять великі калюжі. Будинки опалюють вугіллям і торфом, дехто привозить із села дрова. Вулиці, точніше вулички, бо на кожній з них по п'ять-сім, щонайбільше десять хат, — короткі, мають назви типу Млинарська, Вербова, Ягідна (sic!), а ще імена сусідніх міст, маловідомих учених і письменників. На початку двох вуличок збудували два елітних чотириповерхових будинки. На кількох багаті новосели-зайди купили старі халупи й на їх місці звели солідні оселі за кам'яними огорожами. Але більшість залишилася такими ж, як були в радянському минулому.

Мікрорайончик тулився до вузької річки Талаївки, наче збираючись і не відважуючись переступити, переправитись на інший берег.

У юності Максим любив казати незнайомим з інших міст чи навіть з Лучеська:

— Я живу на південному березі, — і додавав з іронією: — Південному березі Талаївки.

Розповідали, що колись річка мала іншу назву — Яровинка. Перейменувати її зажадав десь у дев'ятнадцятому столітті місцевий купець Талай. І заплатив за це тодішнім чиновникам чималі гроші. Грубі, навіть грубезні.

До цього їхнього мікрорайончика, села посеред міста, і вивів Максим Дмитра. Ось уже треба звертати й на його вулицю.

— Може, зайдеш, обсохнеш? — запропонував абориген «міського села». — У мене знайдеться пляшка віскаря для зігріву.

— Та якось буде незручно перед пані Вірою таким постати.

— Пані Вірою — це звучить гордо, — сказав Максим. І додав: — Я, здається, розповідав тобі, що по... Господи, та я ледве не сказав — покійний. Мій батько називав маму Вірунчиком. А ще — золотим Вірунчиком. Золотеньким. Особливо, як випивав.

Максим трохи заточився. Батько теж не раз приходив додому мокрий. І зверху, і знизу. Він любив запивати горілку пивом. І не міг дійти додому — пиво виливалося. Максим подумав: «Ось і я... А що я? Я, здається, розрахувався з минулим і зараз розповідатиму мамі — золотому Вірунчику — про свою поразку... Мушу розповісти».

Він зупинився. І здалося, що разом з ним спинився світ, усе довкола нього, Максима, що досі теж ішло, рухалося. Він таки ще п'яний чи, навпаки, тільки починає по-справжньому п'яніти? А може, світ — то така реальність, що рухається, кудись пересувається, доки йде, рухається людина? То що ж, він зараз взагалі його спинить, надовго, бо йому хочеться втекти — у сон, в іншу реальність, якої насправді нема. Максим колись, ще студентом, прочитав оповідання Юрія Олеші «Ліомпа», головний герой якого, старий чоловік, помирає й каже маленькому хлопчику-сусіду, що коли він помре, то нічого в цьому світі не буде, нічого не залишиться — ні речей, ні дерев, ні людей. Максим подумав тоді: чи знав автор Олеша, що існує такий філософський напрямок, як суб'єктивний ідеалізм? Напевне, знав. А може, просто добре, вражаюче описав очікування смерті й страх перед нею. А страх перед життям і реальністю, яку воно продукує, і водночас бажання жити?

ЗМІСТ

<i>Розділ перший. ПОВЕРНЕННЯ</i>	7
<i>Розділ другий. ЗАВ'ЯЗЬ</i>	67
<i>Розділ третій. ВИПРОБУВАННЯ</i>	159
<i>Розділ четвертий. МЕЖА</i>	245
<i>Розділ п'ятий. ЖЕСТИ</i>	345
ЕПІЛОГ	399
ВІД АВТОРА	413